

Budziński, Janusz R.

"Kapitał i własność w Rosji", Edward Wiśniewski, Moskwa 2000 : [recenzja]

Dzieje Najnowsze 33/3, 189-192

2001

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

i stanowisk w samorządzie szlacheckim. Co więcej, uważali to za wskazane z punktu widzenia interesu narodowego. Wielu z nich (z tą myślą właśnie) uczestniczyło 10 IX 1904 r. w odsłonięciu pomnika carycy Katarzyny II na placu katedralnym w Wilnie, zyskując przydomek „kataryniarzy”.

Na marginesie rozważań Autora narzuca się zasadnicze pytanie: jaką właściwie politykę etniczno-wyznaniową prowadziła Rosja, jakie sobie w niej cele strategiczne stawiała? Odpowiedź — wbrew pozorom — nie jest taka prosta. Poczynania caratu nie miały znamion spójnego i przemyślanego systemu (jak np. polityka niemiecka w zaborze pruskim). Była to polityka dość chaotyczna i — żeby tak rzec — żywiołowa. Poszczególni samowładcy i dygnitarze rosyjscy miotali się między skrajną rusyfikacją (z wynarodowieniem włącznie) a „nacjonalizmem imperialnym”. Ten ostatni polegał na mniej więcej równym traktowaniu podbitych nacji z zapewnieniem im podstawowych atrybutów tożsamości narodowej (język, religia, kultura) za cenę „wiernopoddańczej” lojalności wobec imperium. Jak wskazują dzieje Królestwa i „ziem zabranych”, mniej więcej od końca XIX w. „nacjonalizm imperialny” uzyskał w elicie rosyjskiej pewną przewagę nad „nacjonalizmem etnicznym”³; choć przejawy tego ostatniego w różnych momentach jeszcze występowały.

Książka Andrzeja Chwalby skłania do refleksji nad polsko-rosyjskimi splotami dziejowymi. Napisana z wielką erudycją i werwą polemiczną każe na nowo spojrzeć na sprawy zdawałoby się już „zaszufladkowane”. Śmiałość interpretacji i niekonwencjonalność wniosków czynią dzieło nadzwyczaj atrakcyjnym w lekturze. Można bez przesady powiedzieć, że w badaniach nad popowstaniowymi dziejami Polaków i polskości w zaborze rosyjskim poczyniony został nowy, wielki krok.

Leszek Jaśkiewicz
Warszawa

Edward Wiśniewski, *Kapitał i władza w Rosji*, Moskwa 2000, Izdatielstwo „Staryj Sad”, ss. 269

Z pewnością trudno jest obcojęzycznemu badaczowi zajmować się historią jakiegoś kraju, badać źródła obcojęzyczne, pisać w tym języku i publikować prace w tymże kraju. Jednym z takich nielicznych przykładów jest opublikowana w końcu 2000 r. w Moskwie kolejna monografia Edwarda Wiśniewskiego *Kapitał i władza w Rosji*. Praca ta zajmuje się historią Rosji carskiej na początku XX w., która wciąż zawiera wiele nieodkrytych kart i daje jej badaczom nowe możliwości. Chronologicznie obejmuje ona okres od lat dziewięćdziesiątych XIX w., kiedy to zaczyna się odnotowywać pewne ożywienie polityczne w tzw. liberalnych kręgach społeczeństwa, do końca 1907 r. — umocnienie się pozycji kręgów przemysłowo-handlowych w życiu politycznym kraju. Autor szczególnie nacisk położył na lata 1905-1907, wskazując na tworzenie przez liberalnych przedsiębiorców partii politycznych, wypracowywanie programów politycznych, próby stworzenia jednolitej organizacji politycznej rosyjskich przedstawicieli przemysłu i handlu. Zjawiska te starał się ukazać w skali całego kraju, jednak największej uwagi poświęcił kręgom przedsiębiorców moskiewskich.

³ Rozróżnienie „nacjonalizmu etnicznego” i „nacjonalizmu imperialnego” przejęte zostało za prof. A. Walickim, który użył tych określeń w toku swej prelekcji nt. „Powstanie Styczniowe i ewolucja nacjonalizmu rosyjskiego” w Instytucie Historii PAN, 26 I 2001 r.

Praca oparta została na solidnej bazie źródłowej. Wykorzystane zostały materiały (41 zespołów archiwalnych) nie tylko z centralnych archiwów moskiewskich, wspomnieć można choćby Gosudarstwiennyj Archiw Rossijskoj Fiederacji, Moskowskoje Gorodskoje Obiedienienije Archiwow, Rossijskij Gosudarstwiennyj Archiw Litieratury i Iskusstwa i w Sankt Petersburgu — Rossijskij Gosudarstwiennyj Istoriceskij Archiw, ale i z prowincjonalnych jak Gosudarstwiennyj Archiw Piermskoj Oblaсти w Permie. E. Wiśniewski sięgnął także po źródła w działach rękopisów w bibliotekach Rossijskoj Gosudarstwiennoj Biblioteki w Moskwie i Rossijskoj Nacjonalnoj Biblioteki w Petersburgu oraz w muzeach, na przykład, Muzeum Priedprinimatielstwa i Miecienatstwa w Moskwie. Ponadto, jak sam autor zaznaczył we wstępie i co znajduje odbicie w przypisach, praca została oparta na dokumentach zjazdów przemysłowców i partii politycznych, stenogramach Dumy Państwowej, bogatej literaturze pamiętnikarskiej (na przykład Pawła Milukowa, Wasyla Makłakowa, Dymitra Szypowa, Aleksandra Kisewettera, Pawła Buryszkina, Aleksandra Guczkowa i in.) oraz wydawanej w omawianym okresie prasie (materiały z niektórych tytułów, na przykład gazet „Narodnaja Gaziet” i „Utro”, których właścicielem był Paweł Riabuszyński, po raz pierwszy zostały wprowadzone do literatury historycznej). Nie zabrakło również powiązanych z tematem monografii, artykułów i opracowań.

Omawiana tutaj pozycja została napisana w układzie chronologiczno-rzeczowym. Całość zaś ujęta w pięciu rozdziałach, obrazujących poszczególne etapy rozwoju myśli, organizacji oraz działalności politycznej rosyjskich liberałów.

W rozdziale pierwszym (poświęconym debiutowi liberalnych przedsiębiorców na scenie politycznej) przedstawione zostało budzenie się świadomości znaczenia przemysłu i handlu w życiu gospodarczym i politycznym Rosji wśród przedsiębiorców rosyjskich, w latach dziewięćdziesiątych XIX w. Autor wskazał jak ludzie ci włączają się w życie publiczne, podejmując działalność w instytucjach użyteczności publicznej, np. moskiewskiej Dumie Miejskiej, czy komitetach giełdowych.

Dzięki temu rozdziałowi poznajemy również najbardziej czynnych przedsiębiorców rosyjskich. Ukazane zostały też pierwsze próby tworzenia organizacji przemysłowo-handlowych, próby opracowania wspólnej platformy politycznej. Następnie przechodząc do pierwszych lat XX wieku, Autor przedstawił próby dotarcia przez przedsiębiorców rosyjskich do cara Mikołaja II z postulatami politycznymi i gospodarczymi, ich reakcję na wydarzenia tzw. krwawej niedzieli 22 stycznia 1905 r. Opisał także ich nadzieje związane z reskryptem carskim z lutego tegoż roku, skierowanym do ministra spraw wewnętrznych, a mówiącym o rozpatrzeniu sposobów włączenia przedsiębiorców w życie polityczne Rosji.

W rozdziale tym ukazane zostały również próby nawiązania kontaktów między organizacjami przedsiębiorców petersburskich i moskiewskich, dążenia do zwołania ogólnorosyjskiego zjazdu przedstawicieli przemysłu i handlu oraz próby stworzenia wspólnej „postępowo-przemysłowej” partii i opracowania jej programu. W programie tym miały się znaleźć postulaty dotyczące m.in. szkolnictwa, samorządu, kwestii agrarnej i robotniczej.

Rozdział drugi, równie interesujący jak poprzedni, Autor nie bez kozery zatytułował *Partijnij bum*. Rozpoczął go od przedstawienia reakcji rosyjskich liberałów na carski manifest z 17 października 1905 r., m.in. zapowiadający nadanie społeczeństwu swobód obywatelskich i zwołanie Dumy Państwowej. Następnie ukazane zostało tworzenie się liberalnych partii politycznych, z ważniejszych wymienić tu można powstałą w Petersburgu Partię Postępowo-Przemysłową, w Moskwie Partię Handlowo-Przemysłową oraz Związek 17 Października. Co ciekawe, zarysowana została linia podziału między Petersburgiem a Moskwą. Mimo to

w związku z przygotowaniem do wyborów do Dumy Państwowej podział ten zszedł na plan dalszy. Partie liberalne zawiązały wspólny blok wyborczy i opracowały jednolity program, z którym stanęły do walki o mandaty. Ponadto w rozdziale tym można znaleźć informacje o zjazdach poszczególnych partii, ich poglądach na sprawy społeczne, gospodarcze i polityczne.

W rozdziale trzecim E. Wiśniewski rozpoczyna od wyborów elektorskich, mających wyłonić deputowanych do Dumy Państwowej. Zapoznajemy się więc ze składem partyjnym i ilościowym elektorów, a następnie ze składem partyjnym Dumy. Autor przekonująco wywodzi i udowadnia tezę, że partie przemysłowców i handlowców poniosły w wyborach porażkę. Efektem tego było zejście większości z nich ze sceny politycznej.

W dalszym wykładzie dowiadujemy się, że nie wszyscy liberałowie zaprzestali działalności politycznej. Większość z nich współtworzy zjazdy przemysłowo-handlowe, w trakcie których wypracowywane są dalsze cele rosyjskiego przemysłu i handlu. Wśród nich na plan pierwszy wysuwa się dążenie do odnowienia Rosji. Drogami do tego mają być m.in.: rozwiązanie problemu agrarnego — co zapewniłoby silne gospodarstwo rolne, zmiana systemu cel i podatków, odpowiednie prawa dotyczące robotników.

W rozdziale tym ukazany został także niepokój rosyjskich liberalnych i postępowych przemysłowców, jaki wywołał nowy manifest Mikołaja II z 1906 r. o wprowadzeniu drugiej izby parlamentu — Rady Państwa. Przedsiębiorcy rosyjscy obawiali się, że spowoduje to wydłużenie się drogi ustawodawczej i co za tym idzie — opóźni przekształcenie Rosji w silne i nowoczesne państwo.

Rozdział czwarty (związany z I Dumą Państwową i niewykorzystaniem stworzonych przez nią możliwości) zawiera kilka interesujących wątków. Przedstawiona w nim została radość, z jaką przyjęto rozpoczęcie obrad I Dumy Państwowej, upatrując w tym początek demokratyzacji Rosji. Autor opisał tutaj prace, jakie były prowadzone w owym przedstawicielstwie narodowym, m.in. podjęcie kwestii reformy rolnej — co stało się powodem rozwiązania Dumy. Przedstawione zostały także poglądy przemysłowców na tok prac parlamentu i nadzieje z nim związane. Omówiona reakcja na rozpuszczenie Dumy.

Najciekawszym chyba wątkiem jest opisana przez E. Wiśniewskiego próba włączenia do rządu przedstawicieli partii liberalnych, co mogłoby dać im możliwość wpływania na prowadzoną przezeń politykę oraz odmowa tychże i jej przyczyny. Autor porównał istniejącą wówczas sytuację w Rosji do wydarzeń w Polsce w 1989 r. (s. 192).

W rozdziale piątym (poświęconym dalszym próbom uzyskania i zwiększenia wpływów na życie kraju) podniesiony został szeroki zakres problemów. Zwrócona została uwaga na Partię Pokojowej Odnowy. Zawiązała się ona jeszcze w trakcie obrad I Dumy, jednak była partią niewielką i nie posiadającą dużego wpływu. Autor opisuje, jak z tym ugrupowaniem zaczęli wiązać nadzieje liberalni przemysłowcy i handlowcy rosyjscy, pragnąc rozbudować ją i stworzyć tym samym silną partię centrum. Wszystko to miało doprowadzić do sukcesu w wyborach do II Dumy. Przedstawione więc zostały próby przeciągnięcia na jej stronę części działaczy Partii Konstytucyjno-Demokratycznej i Związku 17 Października. Oprócz tego ukazane zostały próby stworzenia kolejnej platformy wyborczej liberałów.

Autor omówił następnie wybory do II Dumy Państwowej, jej działalność i przyczyny rozwiązania; ogłoszenie manifestu 3 czerwca 1907 r. wprowadzającego nowe zasady wyborcze i reakcję na te wydarzenia przedsiębiorców rosyjskich. Szeroko potraktował także działalność prasową tychże. Szczególny nacisk położył na kampanie, jakie prowadzili przeciwko działalności rządu, dopatrując się w niej działań na szkodę kraju, społeczeństwa i gospodarki. Interesujące jest określenie dokonane przez E. Wiśniewskiego, który nazywa ustrój panujący

w Rosji po przewrocie 3 czerwca, „monarchią autokratyczno-konstytucyjną” (s. 248). Należy zauważyć, że w historiografii toczy się na ten temat dyskusja. Polscy badacze: Ludwik Bazyłow (*Ostatnie lata Rosji carskiej. Rządy Stołypina*, Warszawa 1972) i Leszek Jaśkiewicz (*Absolutyzm rosyjski w dobie rewolucji 1905-1907. Reformy ustrojowe*, Warszawa 1982) uważali, że Rosja po 1907 r. przekształciła się w „monarchię przedstawicielską”.

Całość dobrze wieńczy zakończenie, w którym Autor wykazuje, że przedstawione w książce wydarzenia były tylko jednym z etapów walki rosyjskich przedsiębiorców o wpływ na rządy państwem. W następnych latach ich rola zwiększała się i mieli coraz więcej do powiedzenia, zwłaszcza w kwestiach gospodarczych.

Książkę w sumie czyta się dobrze. Wpływają na to zamieszczone przez Autora ciekawostki typu opisu stosunków między właścicielem przedsiębiorstwa a jego pracownikami, odpowiednio dobrane cytaty. Te ostatnie podkreślają i uwypuklają treść głównego wykładu. Podział materiału na rozdziały został tak dokonany, że treść kolejnego rozdziału wypływa z rozdziału poprzedzającego.

Z mankamentów omawianej publikacji należałoby wytknąć brak bibliografii, która na pewno ułatwiłaby zapoznanie się z materiałem użytym do opracowania książki. Można by również dodać brak indeksu nazwisk.

Odnosząc się jeszcze do treści książki, należy zwrócić uwagę na to, iż stanowi ona solidne źródło wiadomości o działalności rosyjskich liberalnych przedsiębiorców z początku XX w., z tym że traktuje przede wszystkim o moskiewskich przedstawicielach przemysłu i handlu. Nie brak w niej jednak odnośników, np. do ich petersburskich odpowiedników. Tym samym czytelnik zyskuje w miarę pełny obraz sytuacji w kręgach rosyjskich przedsiębiorców.

Janusz R. Budziński
Piotrków Trybunalski

Mieczysław Ryba, *Naród a polityka. Myśl społeczno-polityczna twórców ruchu narodowego w okresie międzywojennym*, Lublin 1999, ss. 205

Już na wstępie trzeba podkreślić, że rekonstrukcja idei i wartości lansowanych w latach Drugiej Rzeczypospolitej przez tzw. starych endecji jest przedsięwzięciem bardzo celowym. Ich obraz, jaki kształtuje się w szerokim odbiorze społecznym w Polsce, jest po 1989 r. nadal daleki od ścisłości. W takiej sytuacji dokładna dyferencjacja odcieni ideowych i różnic międzypokoleniowych zachodzących wewnątrz ruchu narodowego w części uchodzi uwagi, pozostawiając więcej miejsca dla różnego typu nie zawsze precyzyjnych uogólnień. Wobec tego wybór tematu, jaki podjął się opracować w swojej książce Mieczysław Ryba, należy uznać za bardzo pożyteczny.

Składa się ona ze wstępu, czterech części oraz zakończenia i bibliografii. Część pierwsza poświęcona jest charakterystyce środowiska politycznego „starych” narodowców. Część druga zajmuje się polityką narodowo-państwową. Została ona podzielona na dwa rozdziały: *Odzyskanie niepodległości. Granice państwa* oraz *Naród i państwo*. Drugi z nich składa się z pięciu paragrafów. Kolejno charakteryzują one 1) wiodące idee epoki, 2) problematykę narodu, 3) ustroju państwowego, 4) nurty ideowe i polityczne zwalczane przez ówczesną endecję oraz 5) zagadnienia związane z jej stosunkiem do Kościoła i reprezentowanych przez niego wartości. Część trzecia rekonstruuje stosunek do innych narodów, a więc mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej oraz bliższych i dalszych sąsiadów Polski, istotnych z punktu